

AZ ALFÖLDI MEZŐVÁROSI OLVASÓKÖRÖK SZÁZADFORDULÓ KÖRÜLI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

BEZDÁN SÁNDOR

Az egyes olvasókörök működése az alakuló gyűléstől az esetleges átalakulásig vagy a csendes, hivatalosan ritkán kimondott feloszlásig, olykor feloszlátásig tartott. A közösségi igény jelentkezése és az első összejövetel között rendszerint rövid idő telt el. A kör életképességét azután a program, a működési feltételek, valamint a tagok és a még kívülállók érdeklődése határozta meg.

A körök élet főbb eseményei a közgyűlés, választmányi ülés, rendezvények voltak. Ezekről a jegyzőkönyvek, esetleg jubileumi visszaemlékezések és a korabeli tájékoztatásra szánt újságcikkek, hírek, hirdetések nyújtanak képet. A forráskritika általános szempontjain túl — a tendenciózus ünnepi emlékkiadványok és sajtó mellett — fokozott figyelmet érdemel a jegyzőkönyvek „hitelessége” is. Az alapszabályba foglalt feloszlátási záradék ugyanis mindenkor biztosította az ellenőrző hatósági betekintést az egyesület jegyzőkönyvébe és ügyvitelébe. Ilyenformán — a munkás- és ellenzéki körök nagy előnyére, de a kései kutató alig pótolható hátrányára — a megemlített „heves viták” és a közös elhatározások egy része „jegyzőkönyvön kívül” hangzott el. A művelődés, felvilágosító politizálás hétköznapjairól többnyire közvetett forrásaink vannak. (Pl. olvasott könyv, sajtó.)

A közgyűlés napirendje: vezetőségi (elnöki) beszámoló
indítványok
bizottságok jelentése
tisztviselők és választmány választása
(esetleg) díszelnök, tiszteletbeli tag választása
(esetleg) alapszabály- és tagdíjmódosítás.

A közgyűlések látogatottsága bizonyos mértékig kifejezi az egyesületi élet aktivitását is. Tipikusnak tekinthető Bácsalmás, ahol a századforduló több mint másfél évtizedében — a csúcspont (1900: 63 fő) és a mélypont (1911: 23 fő) kivételével — mindenkor tagságnak kb. kétharmada jelent meg a közgyűlésen.

Az évi közgyűlés, néhány ünnepi rendezvény és felolvasás kiemelkedő fontossága mellett a rendszeres körök élet hétköznapjai hasonló figyelmet igényelnek.

Kulturális élet a körökben

Az olvasókörök könyvtárak művelődéstörténeti szerepének feltárásához és értékeléséhez képet kell kapnunk az állományok nagyságáról, minőségéről és a forgalomról.

Az egyesületi könyvtárak alapját gyakran néhány ajándék könyv vetette meg. A rendszeres és alkalmi bevételekből azután változatos nagyságú és összetételű könyvtárak keletkeztek.

A társadalmi-politikai és kulturális szerep együtthatására idézhetjük az aktív körök sorát (Balmaazújváros, Hódmezővásárhely, Orosháza stb.), amelyek többnyire nagy és tartalmas könyvtárral rendelkeztek, [2] vagy utalhatunk az orosháziak könyvszekrényének fölíratára: „Műveltség — szabadság”. Az összefüggést azonban nem ismerték fel mindenütt, vagy illúzióknak tartották, s így előfordult, hogy hosszú évekig tevékenykedtek könyvtár nélküli, illetve kevés könyvű olvasókörök. [3] Mindez — az egyesület neve ellenére — e művelődési funkció bizonyos háttérbe szorulását jelenti.

A könyvtárakról a könyvjegyzékek, nyomtatott katalógusok, jegyzőkönyvezett rendelések és leltárak, olykor maguk a fennmaradt könyvek szolgáltatnak adatokat. [4] Az állomány változatos nagyságát különböző városi egyesületekkel szemléltethetjük.

2. Néhány szegedi egyesület könyvállománya

Egyesület	Év	Mű	Kötet	Forrás
1. Belvárosi Kaszinó	1895	1704	4610	K
2. Olvasó Egylet	1880 (?)		3000	R
3. Iparos Ifjak Közművelődési Egylete	1895	1205	1407	K
4. Alsóvárosi Népkör	1895	690	1167	K
5. Kereskedő Ifjak Társulata	1895	627	1012	K
6. Polgári Társalgókör	1884	445	1010	T
7. Alsóvárosi Társalkodó Egylet	1900		1000	M
8. Központi Társadalmi Kör	1912	600	850	T
9. Felsővárosi Társalkodó Egylet	1878		840	Sz
10. Vasúti Olvasókör	1895	640	640	K
11. Tisztviselők Otthona	1900		600	T
12. „Egyetértés” Általános Iparmunkás Önképző és Betegsegélyző Egyesület	1891	375	561	K
13. Felsőkerületi Népkönyvtár	1895	455	542	K
14. Rókusi Népkör	1895	302	440	K
15. Szentmihálytelki Olvasókör	1895	134	182	K

Összesen:

17 861

K = KULINYI Zsigmond: Szeged újkora. Szeged, 1901. Engel ny. 465—7. p.

M = Magyar Minerva I. 1900. Bp. 1900.

R = REIZNER János: Szeged története. Szeged, 1900. Engel ny. 150—162. p.

Sz = A Szegedi szabadelvű kör könyvtárának tartalomjegyzéke. uo. 1878.

T = TROGMAYER Ottóné: Szeged könyvtárai a dualizmus alatt. Szakdolgozat.

1962. = ELTE Bölcsészettudományi Kar, Könyvtártudományi Tanszék.

3. Különböző egyesületi könyvtárak állománya [5]

Egyesület	Év	Kötet
Kecskeméten		
1. Casino Egyesület	1893	3415
2. Ipartestület (1861)	1895	1378
3. Kereskedő Ifjak Egyesülete (1882)	1910	1000
4. Polgári Kör	1903	800
5. Katona József Kör (1891)		786
6. 48-as Kör	1907	629
7. Gazdasági Egyesület (1890)	1910	496

Összesen:

8504

Mezőtúron

1. Központi Olvasóegylet (1843)	1900	2055
2. Hídszegi Olvasóegylet (1877)	1900	900
3. Felsőrézsi Polgári Olvasókör (1867)	1900	720
4. Iparos Olvasókör	1886	200

Összesen: 3875

Gyulán

1. Polgári Kör	1913	745
2. Újvárosi Olvasókör	1907	410

Összesen: 1155

A szegedi egyesületek átlag 670,6 művel és 1190,7 kötettel rendelkeztek. Természetesen illusztrálják a társadalmi különbségeket az állományok is: a külvárosi-falusi szentmihálytelki olvasókör 134 műve, 182 kötete, és a Belvárosi Kaszinó 1707 műve, 4616 kötete a maguk teremtette művelődési lehetőségek szélső értékeit jelentik.

A másik táblázatban említett városi adatok hiányosak, így a kecskeméti 1243,4, a mezőtúri 968,7 és a gyulai 577,5 kötetátlag nem mérvadó, inkább csak jelzésül szolgálhat.

A fősorolt egyesületek kötetátlaga a századfordulón — eltekintve az adatfelvétel nagy időeltéréseitől — 1121,2. A néhány száz kötetes olvasókörök és a több ezer kötetes kaszinók — megfelelő minőségű állomány és egyenletes bővülés esetén — legalább időlegesen kiszolgálhatták a kis közösségek olvasási igényét.

A több évtizedes állománynövekedésre kevés adatunk van. Ilyen Orosházi Független Olvasó Népköré, amely 1881-ben alakult. [6]

1883	225 kötet
1890	343
1902	447
1913	1015

Az első évtizedek egyenletesen lassú fejlődésében (évente kb. 100 kötet) a századforduló hozott változást. Az egy évtized alatti több mint kétszeres állománynövekedésnek — a belső igény emelkedése és a nagymérvű könyvkiadás mellett — esetleges oka is lehetett, például jelentősebb ajándékozás.

Az állomány nagy része szépirodalomból állt, majd a társadalomtudományi-politikai munkák következtek. A Gyula Újvárosi Olvasókör könyvtárának számszerű megoszlása 1907-ben a következő: [7]

szépirodalom	331 ebből magyar líra	18
	próza	234
	külföldi (fordítás)	79
társadalomtudomány	54	
természettudomány	4	
egyéb (vallás, gazdaság stb.)	21	
Összesen	410 kötet	

E könyvtárban — akárcsak a többi mezővárosi egyesületben — Jókai (26 kötet) és Jósika (24 kötet) volt a legnagyobb számban. [8] Petőfi, Arany, Tompa hármas, és Puskin, Dosztojevskij, Verne — az egyebütt még olvasott Balzac, Hugó, Dickens, Dumas mellett — ugyancsak tipikus darabjai az állománynak. Azonban Beniczky, Vas Gereben, Szatmáry Károly stb., és az értéktelen fordítások jelenléte megkérdőjelezi azokat az egyoldalú megállapításokat, amelyek csak a mai mértékkel is kiemelkedő művekre hivatkozva bizonyítják e könyvtárak jelentőségét. A sikeres, de harmadrangú ponyvairodalmat (akárcsak a népies dalt, zenét és giccsbe forduló „képzőművészetet”) silányságuk miatt talán joggal mellőzhették a szakkutatók, a történészek azonban a konkrét korkép figyelembevételével vizsgálnia kell ezek tömeghatásait is. [9] Az utóbb említett szerzők jelenléte főleg a századvégi konzervatív, népies irodalom népszerűségének — előfordulásának, olvasottságának és hatásának — problémáját tűzi a „művelődéstörténeti szociológia” elé.

Az ismeretterjesztő irodalom nagyobb hányada történeti-politikai munka volt. További vizsgálatot érdemel, hogy Aldor Imre és társai „népies feldolgozásait”, az „alkotmánybölcseleti műveket” mennyiben ellensúlyozta Kossuth, Széchenyi, Szalay László, Horváth Mihály, Eötvös József és Madarász József több-kevesebb munkája.

Külön figyelmet kíván a földmunkás egyletek könyvtára. Ezekben a szépirodalom kevesebb a társadalom-politikai és egyéb ismeretterjesztő műveknél, és viszonylag több maradandó értéket tartalmaztak, mint a korabeli 48-as körök állománya. A munkásegyletekre általában, s így könyvtárakra is kevés forrásunk van. Annál értékesebb egy-egy könyvjegyzék vagy visszaemlékezés, mint pl. a hódmezővásárhelyi NAGY Sándoré. [10] A földmunkás könyvtárakkal foglalkozó közlemények [11] csak a „művelődési égtájak” megjelölésére szorítkoztak; a szépirodalom, a magyar és egyetemes történelem, különösen a korai szocialista és antiklerikális irodalom művészi, illetve eszmei tartalmának föltárása, hatásvizsgálata ismételten hangsúlyozandó feladata a munkásmozgalom- és könyvtártörténet határterületeit tanulmányozóknak.

A könyvek nyilvántartására, raktározására, állományvédelmére, a könyvtárosok személyére, a kölcsönzés idejére, módjára és egyéb fontos szakkérdésekre itt most nem térek ki.

A forgalom jelzésére két adatot idézünk Mezőtúrról az 1902. évről. [12] Hídszegi Olvasó Társaság (1877) 177 egyén kölcsönzött (állomány 900 k.) Felsőrézsi Polgári Olvasókör 2022 kötetet kölcsönzött (állomány 720 k.)

Hídszegen hetente kétszer, Felsőrézsen pedig háromszor nyitott ki a könyvtár. A létszám ismerete nélkül és összehasonlítás híján csak annyit állapíthatunk meg, hogy keveset és lassan olvastak. Hídszegről nem tudjuk, hány kötetet vett ki a 177 fő — a teljes állomány egyszeri kölcsönzését tételezve egy olvasóra kb. öt kötet jutott. Felsőrézsről nem ismerjük az olvasók számát — ismét a teljes állomány kölcsönzését tételezve majdnem háromszor került kézbe minden könyv.

Az alacsony forgalom ellenére vitathatatlan azonban a mezővárosi egyesületek jelentősége elsősorban parasztságunk olvasási kultúrájának kialakításában, formálásában. Ugyanakkor az olvasókörök könyvtárai — a tagság bizonyos heterogenitása és a közkönyvtárak hiánya miatt — nem csak az alacsonyabb műveltséggel rendelkezők, a leszűkített népfogalom szerinti parasztság körében töltötték be műveltségterjesztő szerepüket, hanem a gazdagabb parasztkor, kisbirtokosok, iparosok, sőt az úgynevezett népi értelmiség körében is (lelkészek, tanítók stb.). Ezen túl az olvasókörök könyvtártörténeti jelentősége még az, hogy a megjelent olvasási igényt kielégítve új, magasabb színvonalú igényeket támasztottak, s amikor ennek már nem mindenben feleltek meg, szükségessé tették — nagyobb számban éppen a századforduló körül — a városi közkönyvtárak létrehozását, fejlesztését.

Sajátos — felvilágosító-propaganda, tájékoztató és művelődési — szerepet töltött be a köri életben a sajtó. Télen több, a nyári munkák idején kevesebb lapot rendeltek, de egy-egy országos, megyei és/vagy helyi újság mindenkor járt. Az összkiadásoknak kb. harmadát fordították hírlapokra, folyóiratokra. [13]

Az országgyűlési képviselők, városi tanácsstagok egy része nagy befolyással bírt a lapkiadásra, ugyanakkor tiszteletbeli vagy tényleges vezetője volt valamely társadalmi egyesületnek. Ez is magyarázza, hogy rendszerint nagy érdeklődés kísérte a körök részéről a helyi kormánypárti és függetlenségi lap éles „elvi szócseit” az ország vagy város aktuális eseményeiről. Ilyen „párosok” voltak a „Debreceni Ellenőr” és a „Debrecen” (függetlenségi), a „Kecskeméti Lapok” és a „Kecskemét” (Szerkesztői között népkörvezetők!), a „Hódmezővásárhely” kontra „Vásárhely és Vidéke” (élén az ellenzéki parlamenti képviselő, népkörelnök), a „Mezőtúri Hírlap” és a „Mezőtúr és Vidéke” stb. [14]

Az újságok nagyobb nyomtatott betűi átmenetet jelentettek a rendszeres olvasás felé. Bár az olvasókörökben az érdeklődő, értelmesebb elemek tömörültek elsősorban, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az analfabéták magas arányát (30—40%) a századfordulón. [15] Ezért esetenként felolvasták és megvitatták az érdekesebb cikkeket, amelyek tudatformáló szerepe ilyen „észmesúrlódások” által csak növekedett.

Az olvasókörök — főleg a téli hónapokban — az ismeretterjesztés otthonai is voltak. A fölolvadásokat, előadásokat elsősorban a tanítók tartották vasárnaponként, olykor hétköznap is a természet- és társadalomtudományok köréből, „s a gyakorlati élet azon vívmányairól, amelyek a földművelést, ipart fejlesztették, s ezáltal a megélhetést vannak hivatva könnyíteni”. [16]

A hódmezővásárhelyi olvasókörökben csupán 1910 első két hónapjában hatvan fölolvadás volt a mezőgazdaság, háziipar, egészségügy, társadalomtudomány (történelem), oktatás-nevelés és irodalom köréből. [17] A mezőgazdasági témák többnyire a belterjes ágazatokról és háziiparról szóltak, a társadalomtudományiak pedig a függetlenségi hagyományokról.

A művelődés és szórakozás kapcsolt formája volt a *műkedvelő művészet* is. Közösségformáló kórusok, ritkábban zenekarok alakultak; a tanítók betanításával romantikus népszínműveket adtak elő. [18] A *társas szórakozást* a bálók, vacsorák és játékok jelentették (kugli, biliárd, kártya, sakk stb.).

Politikai és gazdasági tevékenység

A különféle társadalmi egyesületek eszmei alapja az uralkodó liberalizmustól a „hivatalos ellenzéki” 48-asságon és az agrárszocializmuson keresztül a szociáldemokráciáig terjedt.

A mezővárosi olvasókörök többsége lényegét tekintve úgynevezett 48-as kör volt. A polgári forradalom és szabadságharc eszméje jelentős társadalmi mozgósító erőnek bizonyult, s ezért a Függetlenségi Párt „rájátszott” a nép, különösen a parasztság érzelmeire, látványos március 15-i, október 6-i ünnepeket rendeztek, idézték Petőfit (főleg halála 50. évfordulóján). A Függetlenségi Párt egyéb nemzeti hagyományokat is látványosan ünnepelt. (Vörösmartyt, Rákóczit, a hajdúvárosokban Bocskayt, Szegeden Pusztaszeret, Árpádot stb.) [19]

Az alföldi mezővárosokban különösen elterjedt a Kossuth-kultusz. Az emigrációban küldöttségek keresték fel Kossuthot, leveleket váltottak vele, díszpolgárrá választották, a körök pedig díszelnökké. Halála nagy elkeseredést váltott ki, temetése

demonstráció volt. A századfordulón köztereket neveztek el róla, s 1908-ig már több mint 50 szobor hirdette emlékét. [20]

A századforduló évtizedeiben több kísérlet történt a parasztság különböző rétegeinek önálló pártba való szervezésére. Az 1890-es évek közepén Várkonyi István demokratikus programmal vált népszerűvé a mezővárosi agrárszocialista körökben (Cegléd, Hódmezővásárhely, Orosháza stb.). A XX. század elején pedig Mezőfi, Achim és Nagyatádi befolyásától óvta a Függetlenségi Párt kisbirtokos híveit, olykor éppen a Kossuth iránti tiszteletlenségükre hivatkozva. [21] Jóllehet, még az agrárszocialista körök is magukénak vallották 1848 örökségét, de elutasították a hivalkodó ünnepeket.

Az országgyűlési választások idején tetőzött a politikai tevékenység az olvasókörökben, amelyek agitációs és választókerületi központok voltak. Az alföldi mezővárosokban rendre függetlenségi képviselőt választottak (pl. Szentés, Hódmezővásárhely stb.). Több mandátum esetén rendszerint úgy osztottak, hogy a külterületi népkörök ellenzékben maradtak (Debrecen, Kecskemét, Szeged stb.). [22]

A szocialista, agrárszocialista egyletek aktivitása mellett a századfordulóra esik a szocialista képviselőjelöltek első fellépése. Hódmezővásárhelyen 1896-ban Rádi Sándor 17, 1901-ben Várkonyi 4, Csizmadia 6, 1905-ben Garbai Sándor 15 szavazatot kapott. A szerény eredmények is figyelemre méltóak, hiszen programjuk a nem választóknak szólt.

A körökben helyi közéleti kérdésekkel is foglalkoztak. A képviselőválasztások idejére felfokozott pártellentétek [23], olykor folytatódtak a városi testület választásakor [24] vagy a város és megye közötti összecsapásokban [25].

A Függetlenségi Párt a századfordulón — nem annyira a bázisszélesítés, mint inkább az osztályharc tompítása érdekében — legfelső szinten és helyileg is lépéseket tett a munkások, földmunkások felé. Főleg a függetlenségi balszárnya — többek között a szentesi Sima képviselő — kereste a kapcsolatot a MSZDP-vel 1896—98-ban. [26] Ugyánakkor vidéken a munkások és cselédek jutalmazását határozták el a polgári körök, támogatták a gazdasági munkás- és cselédpénztárak megalakítását, városi közmunkákat szorgalmaztak, de fölléptek a sztrájkok és az agrárszocializmus ellen. [27]

Az agrárszocialista körök politikai munkáját több tanulmány, cikk taglalja, de maga a mozgalom egészében még nem megoldott problémája történetírásunknak. A társadalmi bázis, a pártkapcsolatok, a politikai agitáció és az egyesületi élet további feltárása sokban pontosíthatja az agrárszocializmusról alkotott képet. [28]

Az olvasókörök többségének *gazdasági tevékenysége* nem terjedt túl a költségvetésen, amelyet a közgyűlés fogadott el az előző évi számadás után. [29] A szokásos kiadások mellett olykor jótékonyagra is telt: szegény tanulók ösztöndíjára, katasztrófák és járványok áldozatainak támogatására stb. Egyes körök kiállításokat, tanfolyamokat rendeztek, eljárak a tagság érdekében, kölcsönöztek nélkülözhető készpénzükből, kísérleteztek beszerzési szövetkezéssel. A polgári körök nagyobb vállalkozásokba is kezdtek: Kecskeméten kedvezményes családiház-építést terveztek, Orosházán — a Kereskedelmi Csarnokkal közösen naponta tájékoztak a gabona-tőzsde árfolyamáról. [30]

Az olvasókörökben jelentkező spontán művelődési igény „kielégítésére”, a tudatos mozgalom veszélyeinek elhárítására az uralkodó osztályok a századfordulón több kísérletet tettek: népkönyvtár, polgári körök összefogása, egyházi körök szervezése, haladó egyesületek feloszlása stb. Az állami és társadalmi ellenmozgalom egyik sajátos formája a népkönyvtárakció volt. „...ezek a könyvtárak eleinte azzal a bevallott tendenciával létesültek, hogy a tudásnak és a műveltségnek félelmetes különb-

ségeit a vagyonos osztályok és a polgárság között áthidalják, be nem vallott, de összeállításuk elveiből igen sokszor kétségbevonhatatlanul kitűnő földadatuk ellenben az, hogy ún. hazafias, erkölcsös, vallásos irodalommal nem tudásukat, hanem erkölcsüket hozzák közelebb a vagyonos osztályokéhoz, vagyis a lázadás szellemét öljék ki belőle — írta SZABÓ ERVIN. [31]

A Wlassics Gyula kultuszminiszter határozatára 1899-ben alakult Múzeumok és Könyvtárak Országos Tanácsa és Felügyelősege és a Földművelésügyi Minisztérium (főleg Darányi Ignác idején) több mint ezer kis (50—100 kötetes) könyvtárakat osztott szét a nemzetiségi és az agrárszocializmustól „fenyegetett” területeken. Az Alföld kisebb-nagyobb mezővárosai is részesültek az állami művelődéspolitikai javakból: Hajdú-Bihar megye 1898—1906 között 64, Hódmezővásárhely 1911-ig kb. 25, Kecskemét, Szentes, Békéscsaba bizonyítanul számú népkönyvtárat kapott. [32]

A népkönyvtárak funkciójának ismeretében az elterjedtség és határfok vizsgálata a századfordulón és az Alföldre vonatkozóan külön tanulmány tárgya. [33]

Az uralkodó osztályok társadalmi összefogására számos példa van. A közművelődési egyesületek is integráló szerepet töltek be, ugyanakkor a polgári olvasókörök több helyütt egyesültek. Így pl. a hajdan „nemesi fészeknek” számító Nagykőrösön a kaszinó fuzionált a polgári körrel, pedig korábban már többször bezárta előtte „görög stílusú oszlopos házat”. [34]

Az egyházak közül különösen a katolikus egyház társadalmi tevékenysége élenkült meg a századforduló évtizedeiben. A 90-es években nemzetközileg erősödő szocialista ellenes egyházpolitika (XIII. Leó: *Rerum novarum*, 1891.) a magyarországi egyesületekben is megnyilvánult. A többi felekezet is alakított köröket, vagy részt vettek a polgári ifjúsági és nőegyletek vezetésében.

Az egyesületi törvény hiánya megkönnyítette a Belügyminisztérium számára, hogy az alapszabály-megtagadásától a feloszlatastól terjedő módszerekkel fékezze, üldözze a szocialista, agrárszocialista, nemzetiségi és ellenzéki köröket. Az agrárszocialista mozgalom idején az egész Alföldre elrendelt kivételes állapot visszavetette egy rövid időre az egyesületi életet. [35]

Az alföldi 48-as olvasókörök ellenzéki politikája, a munkás- és földmunkás-egyletek aktivizálódása és a velük szemben kibontakozó állami, egyházi és társadalmi ellenakciók újabb adalékkal szolgálnak a dualizmus politikai válságaihoz, az uralkodó rétegek ellentéteihez és a századforduló osztályharcához.

JEGYZETEK

A dolgozat része a „Mezővárosi olvasókörök a századfordulón” c. pályamunkának. A mezővárost itt természetesen nem jogi statusként, hanem egy sajátos várostípus-funkcióként vesszük figyelembe. Legtágabban szinte minden alföldi város (sőt akkori nagyközség) számba vehető így. Bővebben erről RUZSÁS LAJOS: A mezővárosi fejlődés XIX. század végi és a XX. századi problémái. = VI. Várostarténeti Konferencia. Hódmezővásárhely, 1973. október 19—20. Várhelyi Tanulmányok V. 25—31. p.

- [1] Bács-Kiskun megyei Levéltár (továbbiakban BKml) bácsalmási Olvasó Egylet jegyzőkönyve az idézett évekből. Az 1900. évi magas jelenléti arány okát nem ismerjük.
- [2] VÖ. PAPP IVÁNNÉ: Adalékok az alföldi olvasókörök és népkönyvtárak történetéhez. 1890—1914. = OSZK Évkönyve 1957. Bp. 1959. 283—300. p. és BEZDÁN SÁNDOR: Hódmezővásárhelyi agrárszocialista olvasókörök a századfordulón. = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei 1973. 3—12. p.
- [3] A Nagykőrösi Gazdász Olvasóegylet 1871-ben alakult 86 taggal, 1895-ben 116 tagja volt, három lapot jaratott, de könyvtárral még nem rendelkezett. VASS SAMU: Kaszinó körök, olvasóegyletek és egyéb közművelődési társulatok. = Nagykőrös monográfiája. Szerk.: GALGÓCZI KÁROLY. Bp. 1896. 474—481. p. Hódmezővásárhelyen is működtek könyvtár ill. könyv nélküli

- olvasókörök. Vö. BEZDÁN SÁNDOR: Hódmezővásárhelyi olvasókörök (1896—1900). = Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei. 1971. 61—76. p.
- [4] A Békésmegeyi Könyvtár (BmK) több egyesületi könyv-nyilvántartást és sok régi könyvet őriz helytörténeti különgyűjteményében.
- [5] BKmL Kecskemét Egyesületi Iratok. A Városi Könyvtár 1897-ben 7100 kötettel rendelkezett. L. még Kecskeméti Függetlenségi Újság 1903. jan. 21. 1. p. (Polgári Kör); Kecskeméti 48-as Kör könyvtárának jegyzéke. Összeáll.: ifj. SZABÓ MIHÁLY könyvtárnok. U. o. 1907. SZILÁDI LÁSZLÓ ny. 18. p. (Bács-Kiskun Megyei Könyvtárban C. 51—457. H.) Mezőtúrra: Magyar Minerva I. 1900. Bp. 1900. 225. p. és Mezőtúr és Vidéke. 1886. jan. 24. Gyulára: Gyula Újvárosi Olvasókör könyvjegyzéke (BmK A-04137) és Polgári Kör (u. o. A-04257). Hódmezővásárhelyen kisebb könyvtárai voltak az olvasóköröknek. Vö. BEZDÁN SÁNDOR, 1971. i. m. 69—70. p.
- [6] KATÓ JÓZSEF: Adalékok a népművelés történetéhez a dualizmus korában, különös tekintettel Békés vármegyére. = A Szarvasi Felsőfokú Óvónőképző Intézet Évkönyve. 1962. 190. p.
- [7] BmK Gyulai Újvárosi Olvasókör idézett könyvjegyzéke. A hiányos címfelvételek alapján RICEY ÉDIT vezetve el a csoportosítást. (Békés megyei kaszinók és olvasókörök a reformkortól az első világháborúig. Pályamunka. Szegedi Tanárképző Főiskola, 1974.)
- [8] Vö. HAJDÚ GÉZA: Hódmezővásárhelyi olvasókörök és egyéb közművelődési egyesületek, különös tekintettel könyvtári tevékenységükre. Szakdolgozat. ELTE Bölcsészettudományi Kara Könyvtártudományi Tanszék. 1969.; BEZDÁN SÁNDOR, 1971. i. m. 70. p.; BABUCSIK PÉTER: Társadalmi egyesületek Szegeden, (1867—1900). Szakdolgozat. Szegedi Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszék. 1974. 23. p. A Felsővárosi Társalkodó Egyletben Jósika „vezetett” 74:47 arányban. A Debreceni Olvasókör állományára Vö. SZABÓ LÁSZLÓ: Debrecen közművelődési kultúrája a XX. század első felében, különös tekintettel a dolgozó osztályokra. (1900—1944). Bölcsészdoktori értekezés ELTE Bölcsészettudományi Kara Könyvtártudományi Tanszék. 1966. 23—58. p.
- [9] Czegléd c. újság 1895. okt. 13. a ponyvairodalom (rémmregények, fércmunkák) terjesztése ellen írt és övta a köröket ezek vásárlásától. Vö. korabeli szegedi és vásárhelyi lapokkal. — Magyar vonatkozásban VÖRÖS KÁROLY, nemzetközileg MANDROU, ROBERT francia történész kutatásai emelhetők ki.
- [10] MSZMP Párttörténeti Intézet Archivuma. Gy.—1953—162. sz. NAGY SÁNDOR kézírata szerint a Szántó Kovács-féle földmunkás egyletnek 1908-ban 1700 könyve volt.
- [11] Vö. PAPP IVÁNNÉ i. m.; NAGY DEZSŐ: Egy földmunkásegylet könyvtára. = Magyar Könyvszemle. 1961. 321—324. p. és BEZDÁN SÁNDOR, 1973. i. m. 7—9. és 11—12. p.
- [12] Magyar Minerva i. m. 1902.
- [13] Békésmegeyi Levéltár X. 71. Békés-Bánáti I. Függetlenségi és 48-as Olvasókör jegyzőkönyve 1896—1914.; 1912. jan. 1-én megrendelték a Magyarországot (28 K), Tolnai Világlapját (12 K) és a Békési Lapot (8 K) — 1913-ban ezeken kívül a Szabad Szót és a Békés megyei Lapot.
- [14] A kormánypárti „Debreceni Ellenőr” 1900. dec. 31-én megszűnt, az 1869-től megjelenő „Debrecen” legnagyobb öröme. A Kecskeméti Lapok 1868. október 3-án indult a Deák-párt mellett, Hornyik János (monográfia-szerző!) főszerkesztésével. 1901. (sept. 8.) 1200 előfizetője volt. Baloldali ellenfele a „Kecskemét” 1873. januárjában indult. Népkör vezető szerkesztői Horváth György és Kornis Pál voltak. Hódmezővásárhelyre és a megyei városokra I. KÁRÁSZ JÓZSEF: A Csongrád megyei Hírlapok és Folyóiratok Bibliográfiája 1843—1970. Szeged, 1974. 212 p. (A Somogyi-könyvtár kiadványai 15.).
- [15] Vö. Magyar Statisztikai Közlemények 18. k. A Magyar Szentkorona Országainak 1900. évi Népszámlálása. Kilencedik rész. Bp. 1907. Athenaeum. A vásárhelyi olvasókörökben és iskolákban a tanítók írás-olvasás és egyszerű számolás tanfolyamot hirdettek a felnőttek számára. Vásárhely és Vidéke 1910. jan. 13. és köv.
- [16] Vásárhely és Vidéke, 1910. jan. 12. 2. p. Népszerű ismeretterjesztő felolvasások. Hatvan felolvasás az olvasókörökben.
- [17] Az alábbiakban a fenti újság 1910. január—februári számai alapján tekintjük át a témákat: Gazdasági élet: a talaj; a víz helye a természetben; időjárás; váltógazdálkodás; gyümölcsstermesztés; a szőlő ellenségei; bolgárkertészet; a svájci gazdálkodás; halászat; a madarak költözése; háziipar; gazdasági termékek feldolgozása; a seprő-cirok természetése és feldolgozása; selyemipar; iparművészet. Társadalomtudomány: a munka; a szövetkezés története; a magyar alkotmány szervezete; Magyarország; Mátyás király; a kuruc világ hősei; Mikes Kelemen és kora; a jobbágyság sorsa és felszabadítása; régi katonavilág; Lengyelország bukása. Egészségügy: általános kérdések; táplálkozás; szeszes italok;

Oktatás-nevelés: a tankötelezettségről; az iskola nálunk és külföldön; a gyermeknevelésről; a babonákról.

Irodalom: a Himnusz és a Szózat költői.

- [18] Vásárhely és Vidéke, 1910. febr. 26. Mátyáshalmon a Falu rosszát meg kellett ismételni, és máshol is bemutatták. A divatos népszínművek repertoárja a századfordulón: Piros bugyelláris, Göre Gábor, Bugri Sándor, Tépett rózsza, Gyimesi vadrózsza, Csókos regiment. Vö. NAGY GYULA: Hagyományos paraszti élet a vásárhelyi pusztán. (kézirat)
- [19] A Függetlenségi Pártra vö. MÉREI GYULA: Magyar politikai pártprogramok 1867—1914-ig. Bp. 1934. 101—139. p.; Uö. A magyar polgári pártok programjai. 1867—1918. Bp. 1971, Akadémiai Kiadó. 191—194. p.; DOLMÁNYOS ISTVÁN: A magyar parlamenti ellenzék-történetéből (1901—1904). Bp. 1963. Akadémiai Kiadó.
- [20] ÁDÁMFY JÓZSEF ny. főorvos (Szeged, Zrínyi u. 9.) szíves közlése a Kossuth-szobrokra vonatkozó gyűjteménye alapján. Különösen sok olvasókor gyűjtött szobor-alapra, Kossuth születési centenáriumára. — A Kossuth-kultuszra vö. SZEKFÚ GYULA: Az öreg Kossuth. = Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 150. évfordulóján. Bp. 1952, Akadémiai Kiadó. 341—434. p.; ERDEI FERENC: Futóhomok. A Duna—Tisza köze. Bp. 1957. 143—144. p.; ORTUTAY GYULA: Kossuth Lajos a magyar nép hagyományában. = Etnographia, 1952. 63. évf. 3—4. sz. 263—307. p.; ZSUFÁ TIBOR: A Kossuth-kultuszról. = Borsodi Szemle, 1963. 7. évf. 4. sz. 55—67. p.; SÁNDOR ISTVÁN: Világos és Arad a magyar néphagyományban. = A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi és Történeti Tudományok Osztályának Közleményei. 1953. 3. k. 1—2. sz. 105—186. p.
- [21] Vásárhely és Vidéke, 1910. január 20. 2. p. A kiscgazdák egyik újabb vezére címmel tudósított az orosházi választási gyűlésről, Achim föllépéséről. — Febr. 11-én Felsült homontók címen támadta Achimot, akinek „az a nézete, hogy Kossuth Lajos meghalt, s ha jót nem mondhatunk utána, hát rosszat sem mondjunk. Erre azonban a jó Gyulaiak felszisszentek, mire Achim jónak látta leszállni a dicsőség magaslatáról.”
- [22] NAGY IMRE: Szentes monográfiája. Bp. 1928. 96. p. 1910-ig Szentes ellenzéki képviselőt küldött a parlamentbe. Hódmezővásárhely függetlenségi képviselője 1892—1910 között Endrey Gyula volt. A részletekre l. CsmLHmv. képviselőválasztási iratok. Debrecen 3, Kecskemét 2 országgyűlési képviselőt választott. Kecskeméten 1903-ban 3351 választó volt. Megoszlásuk:

felsőkerületben: 1973 (+106)	földbirtokos	1078
	háztulajdonos	230
	jövedelem után	488
	értelmiségi	174
	régi jogon	1
alsókerületben: 1378 (+133)	földbirtokos	654
	háztulajdonos	243
	jövedelem után	390
	értelmiségi	91

Szegedre LUGOSI JÓZSEF: A Függetlenségi és 48-as Párt tevékenysége és szerepe Szeged életében az 1901—4 közötti időszakban. Bölcsészdoktori értekezés. JATE Bölcsészettudományi Kara 1972. 31—49. p.

- [23] GREGUS MÁTÉ: Gazdasági egyesületünk és a kisbirtokosok. = Vásárhely és Vidéke. 1910. jan. 8. 2. p. A Gazdasági Egyesület és a Szabadelvű Párt összefonódását írja le: „Vezérei egy kabátot viseltek s ugyan azon kalappal köszöntek, azon kívül mindkét csoportosulat ügyei egy és ugyanazon hely alatt intéződtek.”
- [24] CsmL I. Közgylési jkv. 1901—524 és Szegedi Napló 1901. okt. 22. 1. p. és Nov. 29. 3. p. A belügyminiszter elfogadta a Függetlenségi Párt szegedi képviselőinek javaslatát a városi képviselők számának felemeléséről, a szabadelvű városvezetés azonban visszautasította azt. Szentesre SCHNEIDER MIKLÓS: Szentes rendezett tanácsú város képviselőtestülete (1872—1944). = Tanulmányok a helyi önkormányzat múltjából. Bp. 1971. Közgazdasági és Jogi Kiadó. 511 p. (365—395. p.).
- [25] A megye—város ellentétekre HENCZ AURÉL: Területrendezési törekvések Magyarországon. Bp. 1973, Közgazdasági és Jogi Kiadó. 169. p.; NAGY IMRE: i. m. 98. és 250. p. (Szentesen volt ún. megyei párt (=urak), és 48-as ellenzék (=parasztok).
- [26] Vö. FARKAS JÓZSEF: az MSZDP kapcsolata a Függetlenségi Párt balszárnyával (1896—1898). = Párttörténeti Közlemények, 1971. 1. 71—105. p.
- [27] KÁLMÁN REZSŐ: Az Orosházi Polgári Olvasóköri története 1876—1917. Uo. 1917. 42. p. és LUGOSI JÓZSEF i. m.
- [28] Az agrárszocializmus irodalmából: SIMON PÉTER: A századforduló földmunkás és szegényparaszt-mozgalmi 1891—1907. Bp. 1953, Szikra Kiadó; Földmunkás és szegényparaszt-mozgal-

- mak Magyarországon. 1848—1948. I. k. Szerk.: PÖLÖSKEI FERENC—SZAKÁCS KÁLMÁN. Bp. 1962. 201—218. p.; FARKAS JÓZSEF: Agrárszocialista mozgalmak 1890—1907. Szeged, 1968.; NAGY DEZSŐ: Szántó Kovács János. Bp. 1969. (A Magyar Munkásmozgalom Füzetei 1.); BEZDÁN SÁNDOR, 1973. i. m.
- [29] Vásárhely és Vidéke, 1910. jan. 13. 2. p. közli az Újvárosi Olvasókör 1909. évi számadását.
 Bevétel: 1880 korona 99 fillér
 Kiadás: 1622 korona 59 fillér
 Maradvány: 258 korona 40 fillér
 Ezen kívül takarékbán 240 korona 33 fillér Kossuth képre
 132 korona 96 fillér tartalék
 készpénz 631 korona 69 fillér
 Házadosságra 1400 korona (1908-ban 1800 korona volt)
 Leltár szerint vagyona 9370 korona 77 fillér.
- [30] BKmL Polgári Kör ir.; (1892—1915); KÁLMÁN REZSŐ: i. m. 34—35. p.
- [31] SZABÓ ERVIN: Általános irányelvek a népkönyvtárak könyveinek megválogatására. = SZABÓ ERVIN magyar nyelven megjelent könyvtártudományi, művelődéspolitikai cikkeinek, tanulmányainak és kritikáinak gyűjteménye. Bp. 1959, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Kiadása. 88. p.
- [32] HBmL Debrecen. Népkönyvtári ir. 1906.; CsmL Hmv. Népkönyvtári ir.; Kecskeméti Függetlenségi Újság, 1903. jan. 15. Új népkönyvtárak c. felsorolja az MKOT által jutalmazott helységeket.
- [33] A népkönyvtár típusok — különböző értékű, megoszlású és minőségű állományok — elemzéséhez és a vidéki elterjedtségükhöz szükséges forrásfeltárás lezárása után szükségesnek tartom a téma feldolgozását, mely a későbbi évtizedekre vonatkozóan már megtörtént. Vö.: KISS ISTVÁN: Népkönyvtárak a két világháború között. = Népművelési Értesítő, 1961. 1. sz. 89—122. p.
- [34] Mezőtúr és Vidéke, 1902. dec. 28.; VASS SAMU i. m.
- [35] OL K—150. BM. Ált. ir. A kilencvenes évek elején nemcsak munkásköröket oszlattak fel:

	Feloszlás éve és ügyiratszám	
Szarvasi Dalkör	1890	32 862
Orosházi Társalkodó Egylet	1890	86 703
Csorvási Munkáskör	1891	34 158
	(1891)	26 134)
Békéscsabai Iparos Ifjak Önképző és Betegsegélyező Egylete	1891	26 422
Endrődi Munkáskör	1891	40 410
Gyomai Fegyvernekrészi 48-as Kör	1892	22 655
Szentesi Iparos Ifjak Képző- és Segélyegylete	1892	85 752
Szegedi Polgári Iparos és Gazdasági Kör	1890	5 057
Makói Polgári Olvasókör	1891	31 133
Bajai Iparos Ifjak Egylete	1894	53 263

ÜBER DAS WIRKEN DER LESEGESELLSCHAFTEN IN DEN
 MARKTFLECKEN DER UNGARISCHEN TIEFEBENE UM DIE
 JAHRHUNDERTWENDE

Sándor Bezdán

Verfasser untersucht Rahmen und Typen der Betätigung der Leserkreise der Städte des Alföld in der Zeit um die Jahrhundertwende. Generalversammlungen, Ausschuss-Situngen und Veranstaltungen waren die Gelegenheiten des kulturellen und politischen Lebens. Vereinsbibliotheken unterschiedlicher Größe und Qualität waren die Grundlagen der Bildung. Zeitungen unterschiedlicher parteilicher Einstellung dienten als Informationsquellen bzw. zur Gestaltung der gesellschaftspolitischen Anschauungen. Die Lesezirkel nahmen eine bedeutende Rolle im gesellschaftlichen Leben der Städte und in der Bildung der Mitgliedschaft ein.

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЧИТАТЕЛЬСКИХ КРУЖКОВ АЛФЕЛЬДСКИХ СЕЛЬСКИХ ГОРОДОВ В НАЧАЛЕ СТОЛЕТИЯ

Ш. Бездан

Автор рассматривает рамки и формы деятельности читательских кружков алфельдских сельских городов в начале столетия. Общие собрания, собрания комитетов и мероприятия явились формами культурной и политической жизни. Библиотеки организации, различные по объему и качеству, были базами просвещения. Газеты, принадлежавшие к различным партиям, были средством информации и способствовали формированию общественно-политических взглядов. Читательские кружки играли значительную роль в общественной жизни городов и в просвещении их членов.